

Landau, Zbigniew

Stan badań nad historią finansów Polski Ludowej (1944-1974)

Przegląd Historyczny 67/3, 437-453

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ZBIGNIEW LANDAU

Stan badań nad historią finansów Polski Ludowej (1944–1974)

1. Zakres i zasady opracowania. Niniejszy przegląd ma na celu przedstawienie stanu badań nad historią finansów w trzydziestoleciu Polski Ludowej¹. Wbrew pozorom — nie jest to zadanie łatwe. W praktyce trudno bowiem wyznaczyć precyzyjną granicę między publikacjami o charakterze historycznym a innymi. Wynika to z dwóch zasadniczych przyczyn. Po pierwsze — wiele opracowań powstających z myślą o pewnych doraźnych potrzebach — z biegiem czasu traci aktualność i staje się materiałem do badań nad historią. Po drugie — w licznych wypadkach autorzy pisząc o problematyce bieżącej przedstawiają ją na mniej lub więcej rozbudowanym tle historycznym.

W tym stanie rzeczy należało zdecydować się na pewne rozstrzygnięcia, które oczywiście mają dość subiektywny charakter. Z reguły pomijano opracowania, których celem z założenia nie było przedstawienie historii, lub w których przeszłość stanowiła tylko mniej lub więcej rozbudowane tło dla rozważań dotyczących spraw aktualnych.

Nie udało się też stwierdzić o ile zestaw uwzględnionych tu opracowań jest kompletny. Nie dysponujemy bowiem jakkolwiek pełną bibliografią polskich publikacji artykułowych i książkowych.

W tym stanie rzeczy — mimo poszukiwań czynionych również niezależnie od wskazań bibliografii — w przeglądzie na pewno pominięto wiele opracowań, w tym być może i istotnych. Zestawienie poniższe należy więc traktować nie jako pełne odzwierciedlenie stanu badań nad historią finansów Polski Ludowej, a jedynie jako kolejną próbę inwentaryzacji ogłoszonych drukiem prac.

W przeglądzie starano się przedstawić stan badań nad poszczególnymi problemami i instytucjami finansowymi. Dla przejrzystości zgrupowano je w kilku odrębnych działach tematycznych. Chociaż często publikacje dotyczyły nie jednego, a kilku problemów mieszczących się w różnych działach przyjętej klasyfikacji, zostały one — ze względu na oszczędność miejsca — omówione tylko w jednym z działów. Dla przykładu prace traktujące o bankowej obsłudze budżetu mogły zostać zaklasyfikowane bądź do działu „budżet”, bądź „bankowość”.

Układ prac w poszczególnych działach ma w zasadzie prowadzić czytelnika od spraw bardziej ogólnych do coraz bardziej szczegółowych, od okresów wcześniejszych do coraz nam bliższych. W praktyce jednak nie zawsze udawało się zachować ten idealny schemat. Rozbijała go bowiem różnorodność publikacji, wyłamujących się ze sztywnych ram zewnętrznie narzuconej klasyfikacji.

2. Ogólna ocena stanu badań nad historią finansów. Trzeba z przykrością stwierdzić, że zaawansowanie badań nad dziejami finansów Polski Ludowej pozostaje znacznie w tyle w porównaniu z historią innych

¹ W pewnym stopniu wykorzystano w nim wcześniejsze opracowanie: Z. Landau, *Przegląd badań nad historią finansów pierwszych lat Polski Ludowej*, „Finanse” 1971, z. 4. Oba opracowania różnią się jednak zasadniczo zarówno zasięgiem chronologicznym, jak i liczbą uwzględnionych publikacji.

działów gospodarki narodowej, np. przemysłu, rolnictwa czy nawet handlu. Praktycznie bowiem historia finansów nie była i nie jest systematycznie badana. Ogromna większość prac dotyczących problematyki dziejów finansów powstawała i powstaje w związku z różnymi obchodami i jubileuszami. Stąd wyraźne nasilenie się co pięć lat liczby publikacji, gdy zbliżały się obchody kolejnych „okrągłych” rocznic powstania Polski Ludowej. Cechą większości tych prac — co nie znaczy oczywiście, że wszystkich — stanowi: *primo* — bardzo wąska baza źródłowa, z reguły opierająca się na poprzednich publikacjach, przepisach prawnych i ogólnie dostępnych danych statystycznych; *secundo* — powtarzanie analogicznych informacji w kolejnych publikacjach; *tertio* — „rocznicowy” charakter, który powoduje ich nadmierny optymizm i unikanie przedstawiania obok osiągnięć, również i niepowodzeń; *quarto* — obejmowanie na ogół długiego okresu czasu co wobec skromnych rozmiarów opracowań artykułowych, już z założenia uniemożliwia bardziej szczegółową analizę i często zmusza do nadmiernych uogólnień. Tym samym prace te, które dominują wśród omawianych w tym przeglądzie nie mogą dać pogłębionego i w pełni obiektywnego obrazu rozwoju finansów i ich instytucji.

Badania o charakterze czysto historycznym, to znaczy opierające się m.in. na wszechstronnym wykorzystywaniu różnorodnych dostępnych źródeł (w tym archiwaliów), przeprowadzające naukową krytykę źródeł, dążące do przedstawienia w sposób wolny od uproszczeń opisywanych procesów i zjawisk, badające przy tym nie tylko same zjawisko, ale starające się wyjaśnić jego genezę i „kuchnię” są dopiero w powijakach.

Jak się wydaje szczególnie brak prac dotyczących przedstawienia i oceny całokształtu polityki finansowej w różnych okresach istnienia Polski Ludowej. Z reguły bowiem autorzy zajmowali się poszczególnymi działaniami finansów (budżet, kredyt, banki) bez wiązania ich funkcjonowania z całokształtem działalności finansów w badanym okresie. Mechaniczna suma prac o różnych instytucjach finansowych nie daje jeszcze obrazu polityki finansowej w znaczeniu makroekonomicznym.

Podjęcie badań nad traktowaną bardziej całościowo polityką finansową przede wszystkim wymaga rozwinięcia prac typu warsztatowego dotyczących np. chronologii wydarzeń z zakresu finansów, ustalenia obsady stanowisk w aparacie finansowym, opracowań typu biograficznego, bibliograficznego itp. Z tego typu prac można właściwie wymienić tylko „Roczniki statystyczne finansów”² oraz artykuł J. Tomaszewskiego o stanie archiwaliów dotyczących finansów³, przy czym dane w nim zawarte są już dziś mało aktualne. Biografistyka osób związanych z aparatem finansowym reprezentowana jest — jak dotychczas — zaledwie przez jeden naukowo potraktowany życiorys kierownika Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów PKWN, J. S. Hanemana⁴. Nie jest to w sumie dorobek mogący napawać optymizmem.

3. Polityka finansowa. Tematyka ta mimo jej kluczowego znaczenia podejmowana była tylko z rzadka, na ogół z okazji rocznic. Wynikało to przede wszystkim z niedostatku bardziej pogłębionych opracowań szczegółowych, które dawałyby podstawę dla formułowania sądów ogólnych. Dwie podstawowe prace poświęcone finansom Polski Ludowej: „Finanse Polski Ludowej

² *Rocznik statystyczny finansów 1945—1967*, Warszawa 1968, s. 362; *Rocznik statystyczny finansów 1971*, Warszawa 1971, s. 371; *Rocznik statystyczny finansów 1973*, Warszawa 1973, s. 371.

³ J. Tomaszewski, *Akta instytucji kredytowych w archiwach państwowych*, „Archeion” t. XXVII.

⁴ Z. Landau, *Jan Stefan Haneman (1890—1957), kierownik Resortu Gospodarki Narodowej PKWN*, „Finanse” 1974, z. 7.

w latach 1944—1960”⁵ i „Finanse Polski Ludowej w trzydziestoleciu”⁶ nie wypełniają istniejącej luki. Stanowią bowiem zbiory rozpraw o różnym poziomie i często bardzo różnej koncepcji metodologicznej i poznawczej. Ich zasadniczy niedostatek polega na ograniczeniu się większości autorów do operowania mniej lub więcej znanym już materiałem faktograficznym oraz nadmiernie zatowizowanym traktowaniem dziejów omawianych instytucji finansowych. Oba tomy odzwierciedlają więc ogólne słabości badań nad historią finansów.

Problematyce ewolucji polityki finansowej w całym trzydziestoleciu PRL poświęcone zostały dwa artykuły Z. Fedorowicza⁷. Krótszym okresem, bo dwudziestopięcioletnim interesował się S. Majewski⁸, dwudziestoleciem 1944—1964 J. Kole i Z. Pirożyński⁹, piętnastoleciem 1944—1960 anonimowy autor w „Finansach Polski Ludowej 1944—1960”¹⁰, pierwszym dziesięcioleciem L. Kurowski i J. Lubowicki¹¹. Porównanie wymienionych prac jest bardzo interesujące ze względu na różne podejście autorów do oceny ewolucji polityki finansowej państwa. Ich wspólną wadą jest jednak niezwykle skrótowy charakter i jubileuszowa proveniencja, nie pozostająca bez wpływu na formułowanie sądów i ocen.

O początkowym okresie kształtowania się polityki finansowej Polski, to znaczy o okresie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego pisał Z. Landau¹², o latach 1945—46 interesujący materiał zgromadził H. Robinson¹³, a o okresie Planu Trzyletniego (1947—1949) J. Kaliński¹⁴. Prace te oparte zostały na bogatym materiale faktograficznym (m.in. źródłach archiwalnych), przy czym jednak książka Robinsona wymaga dość krytycznego podejścia.

Wiele materiałów na temat polityki finansowej państwa znaleźć można w wydawnictwach prawnofinansowych. Wymienimy je tu tylko przykładowo, gdyż nie mają one charakteru *sensu stricto* historycznego. A więc np. warto pamiętać o wydanej pod redakcją L. Kurowskiego książce „Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego”¹⁵, tegoż autora napisanym razem z M. Weralskim „Prawie finansowym”¹⁶, o zbiorze J. Harasimowicza i J. Rodziejewicza „Wybrane źródła do prawa finansowego”¹⁷, czy o pracy M. Weralskiego „Polskie prawo finansowe”¹⁸.

4. Organizacja aparatu finansowego (poza bankowym). Dysponujemy tu tylko kilkoma artykułami, których wspólnym niedostatkiem jest preferowanie opisu, kosztem analizy i ocen dokonywanych zmian w organizacji aparatu finansowego.

⁵ Warszawa 1964, s. 487 — cyt. dalej: *Finanse 1944—1960*.

⁶ Warszawa 1975, s. 612 — cyt. dalej: *Finanse 1944—1974*.

⁷ Z. Fedorowicz, *Ewolucja systemu finansowego w Polsce Ludowej w latach 1944—1974*, „Gospodarka Planowa” 1974, z. 7; tenże, *Roja finansów w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski Ludowej*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

⁸ S. Majewski, *25 lat socjalistycznych finansów w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1969, z. 7.

⁹ J. Kole, Z. Pirożyński, *Finanse w służbie Polski Ludowej*, „Finanse” 1964, z. 7.

¹⁰ *Kierunki rozwojowe polityki i systemu finansowego*, [w:] *Finanse 1944—1960*.

¹¹ L. Kurowski, J. Lubowicki, *Prawo finansowe*, [w:] *Dziesięciolecie prawa Polski Ludowej 1944—1954*, Warszawa 1955.

¹² Z. Landau, *Polityka finansowa Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (lipiec—grudzień 1944)*, Warszawa 1963, s. 110.

¹³ H. W. Robinson, *Finance in Poland*, London 1947, maszynopis powielany.

¹⁴ J. Kaliński, *Plan Odbudowy Gospodarczej 1947—1949*, Warszawa 1975, rozdz. I, maszynopis powielany.

¹⁵ Toruń 1949, s. 750.

¹⁶ Wyd. II, Warszawa 1969, s. 472.

¹⁷ Warszawa 1954, s. 584.

¹⁸ Warszawa 1964, s. 296.

Problematyką organizacji aparatu finansowego interesowali się K. Stachnik¹⁹, W. Pawlik²⁰ i w mniejszym zakresie J. i Z. Jaśkiewiczowie²¹. Opracowanie W. Pawlika obejmowało całe trzydziestolecie, gdy K. Stachnika tylko okres do 1960 r. Poza tym ogłoszono kilka przyczynków traktujących już ściśle o Ministerstwie Finansów. I tak W. Pawlik zajął się wybranymi problemami przemian struktury organizacyjnej resortu²², Z. Paryziński działalnością Departamentu Księgowości²³, E. Jaworski funkcjonowaniem służby kontrolno-rewizyjnej²⁴. Obok tego B. Ciaś ogłosił artykuł poświęcony ocenie dwudziestoletniej działalności wydziałów finansów rad narodowych²⁵. O organizacji aparatu skarbowego i jego funkcjonowaniu w 1944 r. sporo informacji zawierają sprawozdania Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów PKWN. Wiele z nich ogłoszonych zostało drukiem²⁶. Sprawami tworzenia systemu organizacyjnego finansów w Wojsku Polskim zajął się odrębnie M. Dziarmakowski²⁷.

Jak widać wykaz prac dotyczących dość istotnego problemu organizacji aparatu finansowego jest bardzo krótki i daleki od wyczerpania tematu.

5. Pieniądz i obieg pieniężny. Autorzy piszący o sprawach pieniężnych poruszali szeroki wachlarz tematów. Problematyka pieniężna koncentrowała przy tym stosunkowo większą uwagę autorów niż badania nad polityką finansową czy dotyczące spraw organizacyjnych. Powstało też znacznie więcej opracowań, a m.in. kilka poważnych prac, w których problematyka została przedstawiona w całkowitej zgodności z zasadami poprawności naukowej.

Publikacje dotyczące zagadnień pieniężnych można podzielić na kilka odrębnych grup. Do pierwszej zaliczono opracowania omawiające w sposób bardziej całościowy politykę i gospodarkę pieniężną w dłuższych okresach czasu. Tu autorzy z reguły starali się przede wszystkim przedstawiać zasadnicze prawidłowości rozwojowe, nie wdając się w ich bardziej szczegółowy opis. Drugą grupę stanowiły rozprawy dotyczące analizy polityki pieniężnej w krótszych okresach czasu, koncentrujące się głównie na pogłębionym opisie pewnych zwrotnych wydarzeń w działalności państwa na polu walutowym. Do trzeciej grupy zaliczono prace mające na celu zbadanie zmian w sile nabywczej pieniądza. Ostatnią grupę stanowią prace dotyczące pieniądza, ale ujmowane nie z punktu widzenia ekonomii politycznej, lecz numizmatyki.

Prac o ambicjach syntetycznych mamy już kilka. Całe trzydziestolecie objęło studium Z. Knańkiewicz²⁸, w którym autorka podjęła próbę charakterystyki poszczególnych etapów rozwoju polskiego systemu walutowego oraz

¹⁹ K. Stachnik, *Organizacja aparatu finansowego*, [w:] *Finanse 1944—1960*.

²⁰ W. Pawlik, *Organizacja aparatu finansowego*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

²¹ J. Jaśkiewiczowa, Z. Jaśkiewicz, *Polski system finansów publicznych*, Warszawa 1966, rozdz. VII.

²² W. Pawlik, *Przyczynki do kroniki organizacyjnej Ministerstwa Finansów w latach 1944—1974*, „Finanse” 1974, z. 7.

²³ Z. Paryziński, *W dwudziestopięćlecie działalności Ministerstwa Finansów*, „Rachunkowość” 1975, z. 5.

²⁴ E. Jaworski, *20 lat działalności służby kontrolno-rewizyjnej Ministerstwa Finansów*, „Finanse” 1971, z. 9.

²⁵ B. Ciaś, *Dwadzieścia lat działalności wydziałów finansowych prezydentów rad narodowych*, „Finanse” 1971, z. 5.

²⁶ J. Gołębiowski, *Sprawozdanie Resortów PKWN*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia” 1964, z. 3; Z. Landau, B. Skrzyszewska, *Sprawozdanie Resortów PKWN*, tamże 1965, z. 4; Z. Landau, *Resort Gospodarki Narodowej i Finansów PKWN w świetle sprawozdań (dokumenty)*, „Finanse” 1972, z. 7.

²⁷ M. Dziarmakowski, *Formowanie systemu finansowego Wojska Polskiego*, „Materiały i studia Zakładu Ekonomiki Wojennej WAP” 1962, z. 1.

²⁸ Z. Knańkiewicz, *Charakterystyczne cechy systemu walutowego oraz obieg pieniężny w trzydziestolecu Polski Ludowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1975, z. 1.

czynników wpływających na ten rozwój. Podobną tematyką zajmował się również M. Kucharski²⁹, który już wcześniej ogłosił wiele publikacji dotyczących zagadnień pieniądza w Polsce Ludowej. W części z nich operował jednak dość zbliżonym zasobem informacji. Spośród prac M. Kucharskiego można wymienić np. opracowania „Przegląd zjawisk pieniężnych w gospodarce narodowej. Regulowanie obiegu pieniężnego”³⁰ obejmujący lata 1944—1970, „Kształtowanie obiegu pieniężnego”³¹ i „Sytuacja pieniężna w Polsce”³². Dwie ostatnie prace doprowadzone zostały przez autora do 1960 r. Poza już wymienionymi, kwestiami pieniężnymi w dłuższym przekroju czasowym zajmowali się J. Wolniak³³, Z. Karpiński³⁴, S. Michalski³⁵, F. Wieczorek³⁶ i J. Litwin³⁷.

Szczególnie wiele prac monograficznych wiązało się z okresem pierwszych pięciu lat powojennych. K. Sztajer³⁸ zajął się ogólnie tymi latami, Z. Landau³⁹ przeprowadzonymi wówczas reformami systemu pieniężnego oraz zagadnieniem tworzenia podstaw polskiej powojennej polityki pieniężnej w okresie działalności PKWN⁴⁰. Oparł się przy tym na archiwaliach, a m.in. na protokołach Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Rynek pieniężny w pierwszym roku po wojnie stał się przedmiotem badań K. Łubieńskiego⁴¹ i A. Cegielskiego⁴², natomiast Z. Landau⁴³ starał się przedstawić usiłowania rządu podjęte w 1945 r. zmierzające do likwidacji istniejącej wielowalutowości, uniemożliwiającej normalne funkcjonowanie gospodarki narodowej. Sytuacja pieniężna w 1946 r. interesowała A. Cegielskiego⁴⁴. Bardzo mało opracowań dotyczyło reformy walutowej przeprowadzonej w październiku 1950 r. Mamy tu poza krótkimi wzmiankami w poprzednio wymienionych publi-

²⁹ M. Kucharski, *Obieg pieniężny*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

³⁰ W: *Materiały do monografii Narodowego Banku Polskiego (1945—1970)*, Warszawa 1973, cz. III.

³¹ W: *Finanse 1944—1960*.

³² W: M. Kucharski, *Pieniądz, dochód, proporcje wzrostu*, Warszawa 1964, rozdz. III. Jest to zresztą najobszerniejsze poświęcone problematyce historii pieniądza opracowanie tego autora.

³³ J. Wolniak, *Rozwój obiegu i systemu pieniężnego w Polsce Ludowej*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1965, z. 1.

³⁴ Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*, Warszawa 1968, s. 273; tenże, *Zmiany ustroju pieniężnego w Polsce w okresie między r. 1918 a 1950*, „Wiadomości NBP” 1958, z. 11, 1958, z. 12; tenże, *Organizacja systemu pieniężnego w latach 1945—50*, tamże 1965, z. 1.

³⁵ S. Michalski, *Główne daty w rozwoju stosunków pieniężnych w latach 1944—1958*, „Wiadomości NBP” 1959, z. 7; tenże, *Walka o umocnienie pieniądza (lata 1945—49)*, tamże, 1955, z. 11.

³⁶ E. Wieczorek, *Pieniądz i kredyt w Polsce Ludowej w latach 1960—72*, „Studia Finansowe” 1974, z. 16.

³⁷ J. Litwin, *Polskie prawo o pieniądzu obiegowym (monetarne) w okresie dwudziestolecia 1944—64*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1964, z. 3—4.

³⁸ K. Sztajer, *Z polskich zagadnień walutowych okresu odbudowy gospodarczej (1944—49)*, „Finanse” 1957, z. 5.

³⁹ Z. Landau, *Reformy walutowe w latach 1944—50*, [w:] *Gospodarka Polski Ludowej 1944—55 t. I*, Warszawa 1974.

⁴⁰ Tenże, *Polityka walutowa Polski Ludowej w okresie lubelskim*, KH 1964, z. 2; tenże, *Pieniądz Polski w okresie PKWN*, „Mówią Wieki” 1966, z. 7.

⁴¹ K. Łubieński, *Rynek pieniężny w pierwszym roku po wojnie. Próba analizy*, „Spółdzielczy Przegląd Bankowy” 1946, z. 11—12.

⁴² A. Cegielski, *Gospodarka pieniężna w Polsce w okresie powojennym*, „Wiadomości NBP” 1946, z. 10.

⁴³ Z. Landau, *Reformy walutowe na ziemiach polskich w 1945 r.*, KH 1968, z. 1; tenże, *Uporządkowanie spraw walutowych na ziemiach polskich w 1945 r.*, „Wiadomości NBP” 1970, z. 1.

⁴⁴ A. Cegielski, *Zagadnienia pieniężne w r. 1946*, „Wiadomości NBP” 1947, z. 2.

kacjach właściwie tylko kilka wspomnień⁴⁵, a temat jak najbardziej zasługuje na opracowanie.

Z problematyką polityki pieniężnej i obiegu pieniężnego ściśle łączą się kwestie oszczędności i zasobów pieniężnych ludności. Zagadnieniami tymi w ujęciu całościowym zajmował się w licznych pracach E. Wieczorek⁴⁶. Natomiast A. Wernik⁴⁷ badał dynamikę i strukturę zasobów pieniężnych ludności od 1955 do 1969 r., a Z. Szymczak⁴⁸ kształtowanie się oszczędności ludności w województwach bydgoskim i poznańskim w latach 1957—1964. Z tym nurtem zainteresowań pozostawały też w ścisłym związku badania retrospektywne dotyczące utrzymania równowagi pieniężno-rynkowej w pierwszym dwudziestoleciu PRL⁴⁹.

W pewnym stopniu podsumowaniem badań nad historią gospodarki pieniężnej — obok wymienionych już opracowań M. Kucharskiego — stała się książka W. Hagemajera i W. Przelaskowskiego⁵⁰. Autorzy zanalizowali w niej problemy emisji pieniądza, kształtowanie się bilansu dochodów i wydatków ludności oraz obiegu i zasobów pieniężnych aż do 1964 r.

Stosunkowo duże zainteresowanie budził pieniądz traktowany jako przedmiot zbieractwa. Taki charakter nosiły dwa opublikowane katalogi: monet⁵¹ i pieniędzy papierowych⁵², artykuł T. Szecówki⁵³ o emisji uwzględniający wielkość emisji poszczególnych odcinków banknotów w latach 1944—51, rozprawki M. Kowalskiego⁵⁴ poświęcone polskim pieniądzom papierowym i W. Terleckiego⁵⁵ — monetom.

6. Gospodarka budżetowa państwa. Problemy budżetowe budziły nie mniejsze zainteresowanie niż pieniądz. I tu można wyodrębnić kilka głównych kręgów tematycznych. Pierwszy stanowiły prace traktujące o systemie budżetowym i jego zmianach. Drugi — poświęcone rozwojowi technicznych problemów gospodarki budżetowej; trzeci — omawiające zasady finansowania budżetowego różnych działów gospodarki narodowej.

Stan opracowania poszczególnych zagadnień jest zróżnicowany. Najwięcej publikacji dotyczyło ewolucji systemu budżetowego. Znacznie mniej uwagi budziły kwestie całościowo ujmowanej polityki budżetowej państwa. Wydaje się, że omijanie tej problematyki wynikało głównie z braku opracowań traktujących ogólnie o polityce finansowej państwa polskiego oraz z braku badań archiwal-

⁴⁵ *Reforma pieniężna w październiku 1950 r.*, „Bank i Kredyt” 1974, z. 10; Z. Karpiniński, *O Wielkopolsce, złocie i dalekich podróżach 1860—1960*, Warszawa 1971, s. 354.

⁴⁶ Np. E. Wieczorek, *System oszczędnościowy i kredytowanie ludności*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

⁴⁷ A. Wernik, *Dynamika i struktura zasobów pieniężnych ludności w latach 1955—1969*, „Bank i Kredyt” 1970, z. 7.

⁴⁸ Z. Szymczak, *Oszczędności pieniężne ludności w woj. bydgoskim w latach 1957—1962*, „Roczniki Ekonomiczne” 1962—63.

⁴⁹ S. Michalski, *Zagadnienia równowagi rynkowej w okresie dwudziestolecia*, „Wiadomości NBP” 1964, z. 7.

⁵⁰ W. Hagemajer, W. Przelaskowski, *Problem sily nabywczej pieniądza*, Warszawa 1968, s. 222.

⁵¹ W. Terlecki, *Ilustrowany katalog monet polskich bitych w okresie 1916—1955*, Warszawa 1965, s. 83.

⁵² M. Kowalski, *Ilustrowany katalog banknotów polskich 1916—1966*, Warszawa 1967, s. 104.

⁵³ T. Szecówka, *Banknoty polskie*, „Wiadomości NBP” 1962, z. 12.

⁵⁴ M. Kowalski, *Materiały do inwentaryzacji polskich pieniędzy papierowych emitowanych od 1919 r.*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1963, z. 1; tenże, *Pieniądze papierowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1944—1969*, tamże 1964, z. 3—4.

⁵⁵ W. Terlecki, *Moneta polska w okresie 20-lecia*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1964, z. 3—4; tenże, *Mennica Warszawska 1765—1965*, Wrocław 1970, s. 287.

nych nad budżetem. Jak dotychczas — głównym źródłem informacji pozostawały materiały normatywne i statystyczne.

Najbardziej całościowy charakter mają przeglądowe artykuły traktujące o trzydziestoletnim rozwoju gospodarki budżetowej w Polsce. Ich autorami są Z. Pirożyński⁵⁶, E. Denek i J. Wierzbicki⁵⁷ oraz A. Komar⁵⁸. Podczas gdy trzej pierwsi autorzy zajmowali się ewolucją systemu to A. Komara interesowały nie zmiany w samym budżecie, lecz w prawie budżetowym. Obok tych rozpraw powstało już wcześniej wiele prac, obejmujących odpowiednio krótsze okresy. Autorem większości z nich był Z. Pirożyński zajmujący się od szeregu lat budżetem państwa. Ogłosił on przeglądowe rozprawy obejmujące np. okres pierwszego powojennego dziesięciolecia⁵⁹ i piętnastolecia⁶⁰ oraz studium przedstawiające ewolucję zakresu i struktury budżetu w latach 1955—1972⁶¹. Podobnym tematem zajmował się również S. Bolland⁶² który zasięgiem badania objął szerszy okres, bo od 1944 do 1972 r.

Obok syntetyzujących prac przeglądowych powstało kilka mających bardziej monograficzny charakter. Z. Landau zobrazował początki tworzenia gospodarki budżetowej w czasach PKWN⁶³ oraz jej rozwój w 1945 r.⁶⁴ Z. Pirożyński przedstawił historię budżetu państwa w okresie powojennej odbudowy⁶⁵ i w latach uprzemysłowienia⁶⁶. Z kolei H. Mienicki⁶⁷ zanalizował zmiany w ustawodawstwie budżetowym, które dokonane zostały między rokiem 1958 a 1963.

Problemy ewolucji metod gospodarki budżetowej poruszano prawie we wszystkich omawianych już opracowaniach. Obok wymienionych traktowały o nich prace J. Brożek⁶⁸ i J. Harasimowicza⁶⁹ dotyczące systemu i gospodarki funduszami, J. Głuchowskiego⁷⁰ o lokatach budżetowych, W. Miśkałowskiego⁷¹ poświęconą bankowej obsłudze budżetu państwa w latach

⁵⁶ Z. Pirożyński, *Gospodarka budżetowa państwa*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

⁵⁷ E. Denek, J. Wierzbicki, *Rozwój gospodarki budżetowej państwa i rad narodowych w trzydziestolecu Polski Ludowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1975, z. 1.

⁵⁸ A. Komar, *Rozwój prawa budżetowego w trzydziestolecu Polski Ludowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1975, z. 1.

⁵⁹ Z. Pirożyński, *Budżet państwowy Polski Ludowej w okresie 10-lecia*, „Przebieg Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego” 1954, z. 5.

⁶⁰ Tenże, *Budżet państwowy w XV-leciu Polski Ludowej*, „Finanse” 1959, z. 7; tenże, *Założenia i rozwój budżetu państwowego*, [w:] *Finanse 1944—1964*.

⁶¹ Tenże, *Ewolucja zakresu i struktury budżetu*, „Studia Finansowe” 1974, z. 16.

⁶² S. Bolland, *Niektóre aspekty rozwojowe budżetu państwowego w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe WSE w Krakowie” 1972, z. 47.

⁶³ Z. Landau, *Gospodarka budżetowa Polski Ludowej w okresie lubelskim*, PH 1965, z. 1.

⁶⁴ Tenże, *Walka o równowagę budżetową w Polsce w 1945 r.*, KH 1966, z. 4; tenże, *Sytuacja budżetowa w Polsce w 1945 r.*, „Finanse” 1972, z. 11.

⁶⁵ Z. Pirożyński, *Budżet państwowy Polski Ludowej w okresie odbudowy*, „Zeszyty Naukowe SGPiS” 1961, z. 29; tenże, *System budżetowy Polski Ludowej*, Warszawa 1952, rozdz. II.

⁶⁶ Tenże, *Budżet państwowy Polski Ludowej w okresie uprzemysłowienia*, „Finanse” 1961, z. 9.

⁶⁷ H. Mienicki, *Zmiany w ustawodawstwie budżetowym w latach 1958—1963*, „Państwo i Prawo” 1963, z. 7.

⁶⁸ J. Brożek, *Gospodarka funduszowa w dwudziestopięcioletniu PRL*, „Finanse” 1969, z. 9.

⁶⁹ J. Harasimowicz, *System funduszy w Polsce*, [w:] *Wybrane źródła*.

⁷⁰ J. Głuchowski, *Lokaty budżetowe w Polsce Ludowej*, Toruń 1963, s. 96.

⁷¹ W. Miśkałowski, *Bankowa obsługa budżetu państwa i ministerstw w latach 1945—1951*, „Wiadomości NBP” 1963, z. 3.

1945—1951 oraz J. Brożek⁷² przedstawiająca rozwój gospodarki pozabudżetowej w latach 1950—1968.

Osobną grupę prac stanowiły rozprawy na temat wydatków finansowanych z budżetu państwa. Najbardziej całościowo, bo w przekroju całego trzydziestolecia ujął problem R. Lorek⁷³. Inni autorzy zajmowali się kwestiami bardziej wycinkowymi, jak na przykład rolą budżetu w finansowaniu wydatków na opiekę społeczną w pierwszym okresie Polski Ludowej⁷⁴, finansowaniem urzędzeń socjalnych i kulturalnych⁷⁵, zdrowia⁷⁶, nauki i techniki⁷⁷ oraz wojska w latach 1944—45⁷⁸.

7. Budżety terenowe. Badania nad budżetami terenowymi rozwijały się w zasadzie niezależnie od studiów nad budżetem państwa. Wspólnie tematykę tę ujmował w aspekcie historycznym tylko jeden artykuł⁷⁹. Wynikło to z istotnej odrębności przedmiotu zainteresowań. Dzieje budżetów terenowych są też w sumie — mimo mniejszej liczby publikacji — lepiej opracowane niż znacznie szersza problematyka budżetu państwa.

Dotychczas ogłoszone prace można podzielić z grubsza na dwie zasadnicze grupy. Jedna obejmuje opracowania syntetyzujące i przedstawiające zagadnienie w dłuższym ciągu czasowym oraz w przekroju całego kraju, gdy druga — poświęcone gospodarce budżetowej konkretnych jednostek terenowych. Prac syntetyzujących jest stosunkowo więcej. Wydaje się, że obecnie warto by zwrócić uwagę na monograficzne opracowania poświęcone gospodarce budżetowej poszczególnych miast, województw, powiatów itd., gdyż dałoby to dodatkowy materiał do badań nad budżetami terenowymi.

Największe zasługi w analizie problematyki budżetów terenowych położył A. W. Zawadzki. Spod jego pióra wyszły przeglądowe studia dotyczące rozwoju budżetów terenowych w całym okresie powojennego trzydziestolecia⁸⁰ oraz w pierwszym piętnastoletciu⁸¹. Tematyką trzydziestolecia rozwoju gospodarki budżetowej rad narodowych zajmował się też S. Jędrzychowski⁸², a przed nim dwudziestoleciem 1944—1964 S. Majewski⁸³. J. Brożek⁸⁴ interesowała się wycinkiem tej ogólnej tematyki dotyczącym systemu dochodów rad narodowych w latach 1944—1972, a J. Rodziewicz⁸⁵ regulowaniem budżetów terenowych.

I tu podobnie jak we wszystkich poprzednio omawianych działach powstało

⁷² J. Brożek, *Gospodarka pozabudżetowa*, „Studia Finansowe” 1971, z. 10.

⁷³ R. Lorek, *Budżetowe finansowanie gospodarki narodowej*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

⁷⁴ E. Włeczorek, *Rola budżetu państwa w finansowaniu wydatków na opiekę społeczną w okresie przedwojennym i w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1959, z. 9.

⁷⁵ B. Tomaszewski, *Finansowanie urzędzeń socjalnych i kulturalnych*, [w:] *Finanse 1944—1960*; G. Pisarski, B. Tomaszewski, *Finansowanie usług socjalnych i kulturalnych*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

⁷⁶ E. Włeczorek, *Źródła finansowania wydatków na zdrowie w Polsce przedwojennej i w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1960, z. 11.

⁷⁷ J. Moszczyński, *Finansowanie rozwoju nauki i techniki*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

⁷⁸ K. Kaczmarek, *Problemy finansowania Ludowego Wojska Polskiego w latach 1944—54*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1969, z. 2.

⁷⁹ Por. wyżej przypis 57.

⁸⁰ A. W. Zawadzki, *Budżety terenowe*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

⁸¹ Tamże.

⁸² S. Jędrzychowski, *Gospodarka budżetowa rad narodowych*, „Rada Narodowa. Gospodarka — Administracja” 1974, z. 14—15.

⁸³ S. Majewski, *20 lat gospodarki budżetowej rad narodowych*, „Gospodarka i Administracja Terenowa” 1969, z. 7—8.

⁸⁴ J. Brożek, *Tendencje rozwojowe w systemie dochodów rad narodowych w latach 1944—1972*, „Finanse” 1973, z. 10.

⁸⁵ J. Rodziewicz, *Regulowanie budżetów terenowych w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” seria I, 1962, z. 26.

już kilka interesujących przyczynków poświęconych gospodarce finansowej samorządu terytorialnego i rad narodowych w pierwszych latach Polski Ludowej. K. Niemirski⁸⁶ pisał o gospodarce finansowej samorządu terytorialnego i kredycie komunalnym do 1946 r., A. W. Zawadzki zajął się powstawaniem gospodarki rad narodowych, ich budżetem⁸⁷ oraz zasadami równoważenia tych budżetów w latach 1944—1950⁸⁸, J. Harasimowicz⁸⁹ ewolucją terenowego prawa finansowego do 1951 r., a J. Lubowicki⁹⁰ założeniami rozwoju budżetów terenowych.

Bardziej fragmentaryczny charakter nosiły szkice poświęcone działalności gospodarczej rad narodowych w świetle budżetów i planów w latach 1956—1959⁹¹ oraz dotyczące gospodarki budżetowej Warszawy⁹², Poznania⁹³ i wydatków gromadzkich rad narodowych woj. lubelskiego⁹⁴.

8. System podatkowy. Bezpośrednio z kwestiami budżetów łączyła się problematyka podatkowa, w znacznym stopniu decydująca o zapewnieniu skarbowi państwa niezbędnych środków finansowych. Zainteresowanie podatkami niezwykle silne w przedwojennej literaturze finansowej, straciło obecnie bardzo na atrakcyjności. Nie dysponujemy dla Polski Ludowej pracą zbliżoną chociażby do opracowania J. Lubowickiego⁹⁵ poświęconego polityce podatkowej Polski do 1927 r. Sytuacja nie zmieniła się od 1971 r., kiedy już sygnalizowano, że „badania nad historią systemu podatkowego są słabo zaważane. Z reguły problemy historii poszczególnych instytucji podatkowych omawiano tylko na marginesie charakterystyki aktualnie obowiązujących przepisów, przy tym główną uwagę zwracano na analizę strony prawnej zmian. Brak pracy, która by w sposób syntetyczny przedstawiała historię kształtowania się dochodów państwa w pierwszych latach Polski Ludowej”⁹⁶. Nieco o tych zagadnieniach pisali M. Weralski⁹⁷ i H. Reniger⁹⁸, chociaż problemy historyczne *sensu stricto* stanowiły margines ich książek. Więcej uwagi poświęcili im K. Ostrowski⁹⁹ w studium o systemie podatkowym, w którym

⁸⁶ K. Niemirski, *Gospodarka finansowa samorządu terytorialnego i kredyt komunalny w Polsce*, Łódź 1964, rozdz. IV.

⁸⁷ A. W. Zawadzki, *Podstawy gospodarki rad narodowych w latach 1944—50*, „Finanse” 1969, z. 7; tenże, *Budżety rad narodowych w latach 1944—50*, tamże 1969, z. 3; tenże, *Budżety samorządowe po wyzwoleniu kraju (w świetle danych statystycznych)*, tamże 1970, z. 9; tenże, *Finanse rad narodowych na przelocie lat 1950—51. (Reforma budżetowa)*, tamże 1973, z. 7.

⁸⁸ Tenże, *Równoważenie budżetów samorządowych (1945—50)*, „Finanse” 1970, z. 8.

⁸⁹ J. Harasimowicz, *Rozwój terenowego prawa finansowego w Polsce*, Warszawa 1952, s. 207.

⁹⁰ *Działalność gospodarcza rad narodowych w świetle budżetów i planów w latach 1956—57*, Warszawa 1958, s. 50.

⁹² A. W. Zawadzki, *Początki gospodarki finansowej Warszawy po wyzwoleniu*, „Finanse” 1972, z. 6; tenże, *Początki gospodarki finansowej Warszawy po wyzwoleniu i wprowadzeniu gospodarki budżetowej (I IV 1945—31 XII 1946)*, tamże 1972, z. 8.

⁹³ A. Komar, *Budżet m. Poznania w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Lata 1945—1960*, Poznań 1962, s. 316; tenże, *Gospodarka budżetowa miasta Poznania w latach 1961—65*, Poznań 1969, s. 34, maszynopis powielany; tenże, *Budżet Poznania w latach 1966—70*, „Kronika m. Poznania” 1973, z. 4; tenże, *Finanse m. Poznania na tle finansów Warszawy, Krakowa, Łodzi i Wrocławia*, Poznań 1969, s. 62, maszynopis powielany.

⁹⁴ Z. Szeloch *Wydatki budżetowe gromadzkich rad narodowych woj. lubelskiego w świetle decentralizacji budżetowej*, Lublin 1970, s. 156.

⁹⁵ J. Lubowicki, *Polityka podatkowa Polski*, Poznań 1927, s. 164.

⁹⁶ Z. Landau, *Przegląd badań*.

⁹⁷ M. Weralski, *Kierunki reformy polskiego systemu podatkowego*, Warszawa 1980, rozdz. II.

⁹⁸ H. Reniger, *Dochody państwowe*, Warszawa 1955, rozdz. IV.

⁹⁹ K. Ostrowski, *System podatkowy PRL*, Kraków 1971, s. 87, maszynopis powielany.

m.in. przedstawił tworzenie się systemu i jego funkcje oraz J. Lubowicki¹⁰⁰ w artykule o polskiej polityce podatkowej.

Analizę kształtowania się do 1950 r. systemu podatków państwowych i terenowych przedstawili E. Banaszkie wicz¹⁰¹ i J. Harasimowicz¹⁰². Pozostałe prace z reguły dotyczyły bądź poszczególnych podatków, bądź ich grup.

S. Kołakowski¹⁰³ i J. Białobrzeski¹⁰⁴ opracowali rys historyczny opodatkowania gospodarki nieuspołecznionej poza rolnictwem z tym, że pierwszy badał okres do 1960 r. a drugi do 1974 r. włączając przy tym w orbitę swych zainteresowań opodatkowanie ludności. Początkami podatku dochodowego zainteresował się Z. Jaśkiewicz¹⁰⁵, podatkiem obrotowym w latach 1945—1955 L. Jankowiak¹⁰⁶, podatkiem od wynagrodzeń do 1959 r. J. Szpunar¹⁰⁷ i J. Białobrzeski¹⁰⁸, opłatami morskimi J. Jaśkiewiczowa¹⁰⁹. Stosunkowo najbogatszą literaturę mają podatki obciążające wieś. Przy czym większość prac dotyczyła okresu do lat pięćdziesiątych¹¹⁰.

Osobne miejsce wśród publikacji zajmuje książka R. Winiewskiej poświęcona analizie obciążeń podatkowych gospodarstw chłopskich w latach 1944—1955¹¹¹.

9. Wewnętrzny kredyt państwowy. Kredyt wewnętrzny ze względu na jego stosunkowo małe znaczenie gospodarcze nie doczekał się większej liczby publikacji; w Polsce Ludowej emitowano tylko dwie pożyczki wewnętrzne oraz bilety skarbowe. W sposób całościowy zagadnienie przedstawił A. Drwiłło¹¹² którego zainteresowała przede wszystkim rola wewnętrznego kredytu w systemie dochodów państwa. Natomiast Z. Landau¹¹³ skupił uwagę na wyjaśnieniu w oparciu o źródła archiwalne genezy decyzji o wypuszczeniu obu

¹⁰⁰ J. Lubowicki, *Polityka podatkowa w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” seria I, 1962, z. 26.

¹⁰¹ E. Banaszkie wicz, *Podatki państwowe w Polsce*, „Wiadomości NBP” 1953, z. 6, 1950, z. 7.

¹⁰² J. Harasimowicz, *Zarys rozwoju prawa o podatkach terenowych w Polsce*, „Państwo i Prawo” 1951, z. 4.

¹⁰³ S. Kołakowski, *Opodatkowanie gospodarki nieuspołecznionej poza rolnictwem*, [w:] *Finanse 1944—1960*.

¹⁰⁴ J. Białobrzeski, *Opodatkowanie gospodarki nieuspołecznionej (poza rolnictwem) i ludności*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

¹⁰⁵ Z. Jaśkiewicz, *Przebudowa podatku dochodowego w Polsce powojennej*, Toruń 1949, s. 139.

¹⁰⁶ L. Jankowiak, *Rozwój podatku obrotowego od gospodarki uspołecznionej w Polsce (1945—1955)*, „Zeszyty Naukowe WSE w Poznaniu”, *Finanse* 1957, z. 4.

¹⁰⁷ J. Szpunar, *Rozwój podatku od wynagrodzeń w PRL*, Poznań 1959, s. 264, maszynopis powielany.

¹⁰⁸ J. Białobrzeski, *Opodatkowanie wynagrodzeń*, [w:] *Finanse 1944—1960*.

¹⁰⁹ J. Jaśkiewiczowa, *Rozwój systemu morskich opłat portowych w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe WSE w Sopocie” z. 1 i 2; „Finanse” 1956, z. 4.

¹¹⁰ S. Lindberg, *Zarys systemu podatkowego Polski Ludowej na wsi*, „Finanse” 1950, z. 1; J. Kuciński, *Podatki wiejskie*, Warszawa 1951, s. 247; B. Strużek, *Polityka podatkowa na wsi w warunkach Polski kapitalistyczno-obszarniczej i w Polsce Ludowej*, „Nowe Rolnictwo” 1952, z. 10; J. Lubowicki, *Opodatkowanie rolnictwa indywidualnego*, [w:] *Finanse 1944—60*; S. Chudzyński, *Opodatkowanie produktów gospodarstwa rolnego i artykułów spożywczych w Polsce Ludowej (1951—1960)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” seria I, 1963, z. 31.

¹¹¹ R. Winiewska, *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce w latach 1944—1955*, Warszawa 1961, s. 158.

¹¹² A. Drwiłło, *Wewnętrzny kredyt państwowy w systemie dochodów Polski Ludowej*, „Finanse” 1970, z. 8.

¹¹³ Z. Landau, *Pożyczki wewnętrzne w Polsce w latach 1944—1946*, „Finanse” 1973, z. 2.

pożyczek oraz na przedstawieniu ich koncepcji. Prace H. Renigera¹¹⁴ i M. Orłowskiego¹¹⁵ miały charakter bardziej prawnopisowy.

10. Stosunki finansowe z zagranicą. Problem — choć niezwykle ważny — był tylko z rzadka poruszany w piśmiennictwie, przy czym publikacje koncentrowały się na trzech grupach zagadnień. Po pierwsze na przedstawieniu ewolucji polskich przepisów dewizowych; po drugie na charakterystyce *sensu stricto* stosunków finansowych z zagranicą, a po trzecie na pewnych problemach technicznych. Każdy krąg tematyczny reprezentowany był jednak zaledwie przez kilka bardzo przekrojowych opracowań, nie licząc oczywiście wzmianek historycznych w publikacjach poświęconych w zasadzie innym kwestiom.

Rozwój polskiego systemu walutowego najbardziej całościowo ujął J. Wesołowski¹¹⁶. Pierwsze dziesięciolecie jego ewolucji przedstawił K. Sosnowski¹¹⁷, a E. Fojcik-Mastalski¹¹⁸ zajął się analizą zasad monopolu walutowego w przepisach polskiego prawa dewizowego.

Stosunki finansowe z zagranicą w całym okresie powojennym omówił J. Wesołowski¹¹⁹, a J. Wyżnikiewicz¹²⁰ kształtowanie się obrotów przed 1954 r. Bardzo ciekawe materiały zamieszczono w II części „Materiałów do monografii Narodowego Banku Polskiego (1945—1970)”¹²¹ poświęconej stosunkom Banku z zagranicą. Problemy bardziej techniczne omawiali J. Wesołowski¹²², Z. Karpiński¹²³ i A. Siebeneichen¹²⁴. Pierwszy zajmował się rozwojem planowania dewizowego, drugi — organizacją rozliczeń z zagranicą w pierwszych latach działalności NBP, a ostatni — przemianami w systemie rozrachunków z zagranicą.

11. Bankowość. Historia rozwoju systemu bankowego i poszczególnych instytucji kredytowych budziła stosunkowo większe zainteresowanie. Stąd powstało już dość dużo wartościowych prac, chociaż nie wszystkie w pełni odpowiadają warunkom poprawnego badania historycznego, przede wszystkim w związku z opieraniem się autorów na dość szczupłej podstawie źródłowej.

Publikacje zgrupowaliśmy w kilku grupach tematycznych. Pierwsza dotyczyła rozwoju systemu bankowego w dłuższych okresach; druga — początków działalności aparatu bankowego po II wojnie światowej; trzecia — ewolucji metod działalności banków (poza kredytem), a w ostatniej zgrupowano monografie poszczególnych instytucji kredytowych.

Najbardziej całościowy charakter mają opracowania W. Jaworskiego¹²⁵,

¹¹⁴ H. Reniger, *Powojenny kredyt publiczny w Polsce*, [w:] *Wybrane źródła*; odbitka pod tym samym tytułem — Toruń 1949, s. 11.

¹¹⁵ M. Orłowski, *Pożyczki państwowe w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1953, z. 1.

¹¹⁶ J. Wesołowski, *Kierunki rozwoju systemu walutowego w Polsce*, „Studia Finansowe” 1974, z. 16.

¹¹⁷ K. Sosnowski, *10-lecie systemu dewizowego*, „Finanse” 1962, z. 9.

¹¹⁸ E. Fojcik-Mastalski, *Monopol walutowy w polskim prawie dewizowym*, „Bank i Kredyt” 1970, z. 6.

¹¹⁹ J. Wesołowski, *Stosunki finansowe z zagranicą*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

¹²⁰ J. Wyżnikiewicz, *Obrót płatniczy z zagranicą*, „Finanse” 1955, z. 5.

¹²¹ Warszawa 1973, s. 98.

¹²² J. Wesołowski, *Dwadzieścia lat planowania obrotów dewizowych*, „Finanse” 1967, z. 10.

¹²³ Z. Karpiński, *Organizacja rozliczeń z zagranicą w pierwszych latach NBP*, „Wiadomości NBP” 1965, z. 3.

¹²⁴ A. Siebeneichen, *Powojenne przemiany w polskim systemie rozrachunków z zagranicą*, „Wiadomości NBP” 1950, z. 5.

¹²⁵ W. Jaworski, *Banki w Polsce Ludowej*, [w:] *Finanse 1944—1974*; tenże, *Bank i kredyt w XXX-Leciu Polski Ludowej*, „Bank i Kredyt” 1974, z. 7.

M. L. Kostowskiego i J. Szczepańca¹²⁶, W. Michalskiego¹²⁷ i L. Siemiątkowskiego¹²⁸ które obejmowały 25—30 lat rozwoju bankowości powojennej. Okresem pierwszego piętnastolecia interesował się K. Niemski¹²⁹ i J. Wolniak¹³⁰.

Druga grupa prac dotyczyła kształtowania się systemu bankowości socjalistycznej. Tu przede wszystkim wyodrębnić można opracowania dotyczące spornego problemu czy w Polsce dokonana została nacjonalizacja aparatu bankowego. Tezę taką głosił we wszystkich opracowaniach W. Jaworski, przy czym specjalnie silnie w artykule „Nacjonalizacja banków w Polsce”¹³¹. Odmienne poglądy reprezentowali Z. Landau¹³² i Z. Rzepka¹³³, którzy w oparciu o materiał prawny dowodzili, że w Polsce nie dokonano nacjonalizacji bankowości prywatnej, że prywatne instytucje kredytowe uległy po prostu likwidacji na mocy przepisów prawa bankowego, a nie zostały przejęte przez państwo. Inni autorzy bądź popierali pogląd W. Jaworskiego (np. W. Michalski), bądź Z. Landaua i Z. Rzepki (np. M. L. Kostowski i J. Szczepaniec).

Sporo opracowań zajmowało się problemami bankowości w latach 1944—1948. Z. Landau pisał np. o bankach i kredycie w okresie PKWN¹³⁴ oraz o przeobrażeniach aparatu kredytowego w okresie do 1948 r. zwracając główną uwagę na kolejne reformy bankowości¹³⁵. Reformami tymi zajmowali się już wcześniej M. Gersdorf¹³⁶, M. Orłowski¹³⁷, a M. L. Kostowski¹³⁸ przedstawił działalność banków „operacyjnych” w okresie odbudowy.

Problematyki bankowej dotyczyły też prace: K. Neumanna¹⁴⁰, który zanalizował ewolucję bankowej stopy procentowej od 1945 do 1958 r., W. Jaworskiego¹⁴¹ badającego obrót bezgotówkowy i T. Podolskiego¹⁴² o rozwoju pieniężnych form kontroli sprawowanej przez banki polskie.

Wśród monografii najwięcej uwagi skupiały dzieje Narodowego Banku Polskiego. Stosunkowo najpełniejszy — chociaż mało systematyczny — materiał

¹²⁶ M. Kostowski, M. Szczepaniec, *Banki w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972, s. 467; tenże, *Organizacja bankowości polskiej*, [w:] *Materiały do monografii Narodowego Banku Polskiego (1954—1970)*, Warszawa 1973 cz. I, s. 91.

¹²⁷ W. Michalski, *Banki w Polsce Ludowej*, „Bank i Kredyt” 1973, z. 9.

¹²⁸ L. Siemiątkowski, *Rola i udział bankowości w rozwoju gospodarki narodowej w okresie 25-letnia*, „Wiadomości NBP” 1969, z. 7.

¹²⁹ K. Niemski, *Banki*, [w:] *Finanse 1944—1960*.

¹³⁰ J. Wolniak, *Piętnaście lat rozwoju polskiego systemu bankowego i kredytowego*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1959, z. 3.

¹³¹ „Finanse” 1957, z. 9.

¹³² Z. Landau, *Czy w Polsce Ludowej dokonano nacjonalizacji banków?*, PH 1969, z. 4; tenże, *Dlaczego nie znacjonalizowano banków?*, „Życie Gospodarcze” 1974, z. 6; tenże, *Losy bankowości prywatnej w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1972, z. 9.

¹³³ Z. Rzepka, *Czy likwidacja jest nacjonalizacją?*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1957, z. 11.

¹³⁴ Z. Landau, *Banki i kredyt Polski Ludowej w 1944 r.*, „Wiadomości NBP” 1964, z. 10.

¹³⁵ Z. Landau, *Przeobrażenia aparatu bankowego*, [w:] *Gospodarka Polski*.

¹³⁶ M. Gersdorf, *Przemiany prawnorganizacyjne bankowości polskiej*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1951, z. 6.

¹³⁷ M. Orłowski, *Reforma bankowości polskiej*, „Wiadomości NBP” 1948, z. 11; przedruk [w:] *Wybrane źródła*.

¹³⁸ T. L. Michałowski, *Zarys rozwoju systemu bankowego Polski Ludowej*, „Gospodarka Planowa” 1951, z. 9.

¹³⁹ M. L. Kostowski, *Działalność banków „operacyjnych” w okresie odbudowy gospodarczej*, „Wiadomości NBP” 1956, z. 10.

¹⁴⁰ K. Neumann, *Stopa procentowa w Polsce w latach 1945—1958*, „Wiadomości NBP” 1960, z. 3.

¹⁴¹ W. Jaworski, *Obrót bezgotówkowy w Polsce Ludowej*, Warszawa 1966, rozdz. IV.

¹⁴² T. Podolski, *Socialist Banking and Monetary Control. The Experience of Poland*, Cambridge 1973, s. 392.

zawierały 3 tomy „Materiałów do monografii Narodowego Banku Polskiego (1945—1970)”¹⁴³. Obok „Materiałów” na łamach prasy ukazywały się dość liczne historyczne szkice dotyczące rozwoju NBP, m.in. pióra L. Glucka¹⁴⁴, A. Żebrowskiego¹⁴⁵, S. Majewskiego¹⁴⁶ i M. L. Kostowskiego¹⁴⁷. Opracowania te znalazły uzupełnienie we wspomnieniach pracowników poświęconych pionierskiemu okresowi działalności Banku¹⁴⁸. Problemami kadrowymi Banku zajmował się L. Laskowski¹⁴⁹, a E. Kaczmarek¹⁵⁰ rozwojem systemu rozliczeń pieniężnych do 1964 r.

O innych bankach nie mamy jeszcze tak licznych opracowań. O Banku Inwestycyjnym pisali z okazji kolejnych rocznic powstania S. Hojarczyk¹⁵¹ i G. Ogryczak¹⁵². Zajmowali się oni omówieniem głównych kierunków pracy i osiągnięciami tego Banku, podczas gdy Z. Heflich¹⁵³ przedstawił pracę jednego z jego oddziałów. O Banku Rolnym pisał R. Harasimowicz¹⁵⁴, o Banku Polskim — Z. Karpiński razem z M. L. Kostowskim¹⁵⁵, o Banku Polska Kasa Opieki S. A. — Z. Krzyżkiewicz¹⁵⁶, o Banku Handlowym — A. Dutkiewicz¹⁵⁷ oraz obszerniej Z. Landau wraz z J. Tomaszew-

¹⁴³ Warszawa 1973 cz. I, s. 91, cz. II, s. 98, cz. III, s. 225.

¹⁴⁴ L. Gluck, 25 lat Narodowego Banku Polskiego, „Finanse” 1970, z. 3; tenże, *Działalność NBP w dwudziestolecu Polski Ludowej*, tamże 1964, z. 7.

¹⁴⁵ A. Żebrowski, *Dwadzieścia lat działalności NBP*, „Wiadomości NBP” 1964, z. 7.

¹⁴⁶ S. Majewski, *Rozwój działalności NBP w latach 1945—1965*, „Finanse” 1963, z. 4.

¹⁴⁷ M. L. Kostowski, *Narodowy Bank Polski w latach organizacji systemu bankowego*, „Wiadomości NBP” 1965, z. 1; tenże, *Jak powstał Narodowy Bank Polski — trzeci polski bank emisyjny*, „Bank i Kredyt” 1975, z. 1.

¹⁴⁸ R. Michejda, *Wspomnienia z pierwszych miesięcy NBP*, „Wiadomości NBP” 1965, z. 2; *Wspomnienia z pierwszych miesięcy NBP*, tamże; P. Hudyma, *Narodowy Bank Polski*, tamże 1970, z. 4; S. Szałowski, *Z historii organizacji pierwszych oddziałów NBP*, „Bank i Kredyt” 1974, z. 7; J. Zabłocki, *Z materiałów na konkurs „Pamiętniki bankowców z pierwszych lat organizowania NBP”*, tamże 1974, z. 8; *Z kart historii bankowości w PRL*, tamże 1974, z. 9; S. Szałowski, *Współzawodnictwo pracy w NBP z perspektywy czasu*, tamże 1974, z. 10; *Zamykając rubrykę*, tamże, 1974, z. 12; Z. Karpiński, *Jak przejmowaliśmy przedwojenne złoto?*, „Życie Gospodarcze” 1974, z. 1.

¹⁴⁹ L. Laskowski, *Zagadnienia kadr w piętnastoletnim rozwoju NBP*, „Wiadomości NBP” 1960, z. 6; tenże, *Zmiany w strukturze załogi NBP w latach 1945—1955*, tamże 1974, z. 11.

¹⁵⁰ E. Kaczmarek, *Rozwój systemu rozliczeń pieniężnych w ciągu 20 lat działalności NBP*, „Wiadomości NBP” 1965, z. 2.

¹⁵¹ S. Hojarczyk, *15-lecie Banku Inwestycyjnego*, „Finanse” 1964, z. 12.

¹⁵² G. Ogryczak, *Piętnastolecie Banku Inwestycyjnego*, „Wiadomości NBP” 1964, z. 11; tenże, *20 lat działalności Banku Inwestycyjnego*, tamże 1969, z. 10. Ukazało się również w małym nakładzie 300 egzemplarzy wydawnictwo: *Zarys 15-letniej działalności Banku Inwestycyjnego*, Warszawa 1966, maszynopis powielany. Składa się ono z 7 części: 1. Z. Witkowski, *Ogólna charakterystyka systemu finansowania inwestycji*, s. 71; 2. P. Mycawska, *Organizacja Banku*, s. 28; 3. Cz. Urbański, *Finansowanie inwestycji*, s. 92; 4. Z. Saldak, *Kontrola inwestycji*, s. 86; 5. J. Gniewaszewski, *Finansowanie przedsiębiorstw wykonawstwa inwestycyjnego*, s. 50; 6. tenże, *Kontrola przedsiębiorstw wykonawstwa inwestycyjnego*, s. 35; 7. Cz. Urbański, *Księgowość*, s.nlb.

¹⁵³ Z. Heflich, *Działalność Oddziału Poznań w okresie 5-letnia istnienia Banku Inwestycyjnego*, „Biuletyn Banku Inwestycyjnego” 1954, z. 11.

¹⁵⁴ R. Harasimowicz, *30 lat Banku Rolnego*, „Bank i Kredyt” 1974, z. 7.

¹⁵⁵ Z. Karpiński, M. L. Kostowski, *Bank Polski 1939—1951*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1962, z. 6.

¹⁵⁶ Z. Krzyżkiewicz, *Działalność Banku PKO S. A.*, „Bank i Kredyt” 1974, z. 2.

¹⁵⁷ A. Dutkiewicz, *Bank Handlowy w dwudziestopięciolecu działania w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1970, z. 12.

skim¹⁵⁸, a o Powszechnej Kasie Oszczędności — E. Walaszczyk¹⁵⁹, Z. Stolarczykowa¹⁶⁰, W. Bukowski¹⁶¹.

Osobną grupę stanowiły stosunkowo liczne szkice traktujące o rozwoju Spółdzielczości Oszczędnościowo-Pożyczkowej zarówno w skali kraju¹⁶², jak i poszczególnych województw, np. lubelskiego¹⁶³ i Dolnego Śląska¹⁶⁴. O pracy Komunalnej Kasy Oszczędności w Warszawie pisał F. Ostrowski¹⁶⁵. Jedną pracą omawiającą działalność pracowniczych kas zapomogowo-pożyczkowych w latach 1955—1963¹⁶⁶. O ile liczba publikacji dotyczących banków centralnych (poza nielicznymi wyjątkami) jest skromna, to znacznie więcej uwagi poświęcano różnym lokalnym instytucjom kredytowym¹⁶⁷.

12. Kredyt. Różne aspekty historii kredytu i polityki kredytowej znalazły zły stosunkowo obszerną dokumentację drukowaną. Można zaryzykować stwierdzenie, że jest to najlepiej opracowany fragment powojennej historii polskiego systemu finansowego. Prace dotyczące kredytów dzieliły się na kilka wyraźnych grup tematycznych. Do pierwszej należały publikacje poświęcone analizie rozwoju systemu i polityki kredytowej w długich ciągach czasowych; do drugiej — opracowania monograficzne traktujące o początkach kredytu w Polsce Ludowej; do trzeciej — rozprawy mówiące o kredytowaniu poszczególnych działów gospodarki narodowej.

Z prac dotyczących kredytu w ujęciu całościowym na czoło wysuwają się opracowania W. Jaworskiego. W zależności od daty publikacji przedstawiały one różne okresy historii problematyki kredytowej. Najważniejszą publikacją była książka „Zarys rozwoju systemu kredytowego w Polsce Ludowej”¹⁶⁸. Obok

¹⁵⁸ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Bank Handlowy w Warszawie S.A. Historia i rozwój 1870—1970*, Warszawa 1970, s. 227; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Bank Handlowy w Warszawie S.A. History and Development*, Warszawa 1970, s. 126.

¹⁵⁹ E. Walaszczyk, 25 lat rozwoju PKO, „Finanse” 1969, z. 7; tenże, *Powszechna Kasa Oszczędności bankiem ludności pracującej*, „Wiadomości NBP” 1970, z. 8.

¹⁶⁰ Z. Stolarczykowa, PKO w latach 1950—59, „Finanse” 1960, z. 2.

¹⁶¹ W. Bukowski, PKO i kasy oszczędności, [w:] *Finanse 1944—1960*.

¹⁶² T. Ilczuk, *Rozwój spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej w Polsce Ludowej*, „Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy” 1969, z. 1; E. Kański, *Działalność kredytowa SOP w dwudziestolecu Polski Ludowej*, „Trybuna Spółdzielcza” 1964, z. 7—8; T. Romanowski, *70 lat działalności spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej*, tamże 1960, z. 12; *Spółdzielczość Oszczędnościowo-Pożyczkowa w Polsce*, Warszawa 1972, s. 63; T. Wyszomirski, *Historyczne formy SOP w Polsce*, „Trybuna Spółdzielcza” 1967, z. 3; tenże, *Spółdzielczość oszczędnościowo-pożyczkowa w obstudze finansowej wsi*, Warszawa 1971, s. 264, maszynopis powielany.

¹⁶³ C. Grusiewicz, *Działalność spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej w woj. lubelskim*, Warszawa 1970, s. 223, maszynopis powielany.

¹⁶⁴ S. Żyga, *Spółdzielczość oszczędnościowo-pożyczkowa na Dolnym Śląsku w latach 1945—1970*, Warszawa 1972, s. 92.

¹⁶⁵ F. Ostrowski, *KKO m.st. Warszawy przed wojną i obecnie*, „Czasopismo Kas Oszczędności” 1948, z. 8—9.

¹⁶⁶ T. Opałowa, J. Piątkowski, *O działalności pracowniczych kas zapomogowo-pożyczkowych w latach 1955—63*, „Finanse” 1965, z. 11.

¹⁶⁷ M. Duczkowska, *Bank Spółdzielczy w Lesku 1873—1973*, Warszawa 1974, s. 72; Z. Felczyński, *100 lat działalności Banku Rzemieślników i Rolników w Przemyślu*, Przemyśl 1969, s. 191; W. Folta, *Wież Gać — 100 lecie Kasy Spółdzielczej*, Warszawa 1969, s. 287; B. Iglowicz, K. Ziemniewicz, *Bank Spółdzielczy w Kościanie*, 100 lat działalności 1868—1968, Kościan 1968, s. 83; A. Jazdoń, *100 lat Banku Spółdzielczego Oszczędnościowo-Pożyczkowego w Gostyniu 1865—1965*, Warszawa 1965, s. 88; J. Kocik, *60 lat Banku Ludowego w Złotowie (1902—1962)*, Warszawa 1962, s. 57; R. Krygier, *Bank Spółdzielczy w Szamotułach w latach 1866—1966*, Szamotuły 1966, s. 20; S. Ochociński, *Podstawy organizacyjne i zarys rozwoju Banku Ludowego w Poznaniu*, „Roczniki PTE w Poznaniu” 1965—66, z. 18; *50 lat Banku Rolników w Opolu 1911—1961*, Opole 1961, s. 45; K. Smuga, *Bank Ludowy w Złotowie istnieje 45 lat*, „Społem” 1947, z. 2; *100 lat Banku Spółdzielczego w Pogorzeli (1872—1972)*, Pogorzela 1972, s. 76.

¹⁶⁸ Warszawa 1958, s. 256.

niej autor ogłosił artykuły o etapach rozwoju systemu kredytowego do 1956 r.¹⁶⁹, o systemie kredytowym Polski w piętnastoleciu PRL¹⁷⁰ oraz o kredycie i systemie kredytowym w pięcioleciu od 1951 r.¹⁷¹ Całym trzydziestoleciem zajął się W. Pruss¹⁷², który ogłosił też wcześniej artykuł o kredycie bankowym i polityce bankowej do 1960 r.¹⁷³. Przeglądowy artykuł traktujący o roli kredytów bankowych w gospodarce kraju w dwudziestoleciu PRL opracował Z. Fedorowicz¹⁷⁴.

Z prac dotyczących początków tworzenia systemu kredytowego po wojnie najwcześniejsza dotyczyła PKWN¹⁷⁵. Kredytami bankowymi w 1964 r. zajął się A. Cegielski¹⁷⁶. M. L. Kostowski badał kwestie organizacji kredytów w początkowym okresie powojennym¹⁷⁷ i w latach odbudowy gospodarczej¹⁷⁸, zaś W. Jaworski przekształcenia systemu kredytowego dokonujące się w okresie 1947—1951¹⁷⁹.

Dwa artykuły M. Kucharskiego¹⁸⁰ rozpatrywały rozwój systemu kredytowania gospodarki uspołecznionej. K. Piotrowska¹⁸¹ interesowała się kredytami bankowymi dla ludności w latach 1955—1963, a E. Wieczorek¹⁸² całym okresem trzydziestolecia. G. Ogryczak¹⁸³ przedstawił rozwój form kredytowania budownictwa inwestycyjnego. Najwięcej jednak prac dotyczyło kredytowania rolnictwa. Trudno wyjaśnić, dlaczego właśnie ta kwestia przyciągnęła uwagę aż tylu autorów. Mamy więc pracę J. Duszy¹⁸⁴ o dziesięcioleciu kredytu rolniczego w Polsce Ludowej, W. Machowskiego¹⁸⁵ o dwudziestoleciu, T. Wyszomirskiego¹⁸⁶ o dwudziestopięcioleciu i M. Mieszczankowskiego¹⁸⁷ o trzydziestoleciu. Dwie prace Z. Kozłowskiego¹⁸⁸ i K.

¹⁶⁹ W. Jaworski, *Etapy rozwoju systemu kredytowego w Polsce Ludowej*, „Wiadomości NBP” 1956, z. 3.

¹⁷⁰ Tenże, *System kredytowy w XV-leciu Polski Ludowej*, „Finanse” 1959, z. 7.

¹⁷¹ Tenże, *Kredyt i system kredytowy w latach 1951—55*, „Finanse” 1958, z. 4.

¹⁷² W. Pruss, *Kredyt i polityka kredytowa*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

¹⁷³ Tenże, *Kredyt bankowy i polityka kredytowa*, [w:] *Finanse 1944—1960*.

¹⁷⁴ Z. Fedorowicz, *Kredyt bankowy w służbie rozwoju gospodarki narodowej*, „Finanse” 1969, z. 7.

¹⁷⁵ Z. Landau, *Banki i kredyt*.

¹⁷⁶ A. Cegielski, *Kredyty bankowe w r. 1946*, „Wiadomości NBP” 1947, z. 2.

¹⁷⁷ M. L. Kostowski, *Organizacja kredytu w początkowym okresie powojennym*, „Wiadomości NBP” 1956, z. 2.

¹⁷⁸ Tenże, *Rozwój kredytu w okresie odbudowy gospodarki*, „Wiadomości NBP” 1956, z. 4.

¹⁷⁹ W. Jaworski, *Przebudowa polskiego systemu kredytowego w latach 1947—1951*, „Wiadomości NBP” 1958, z. 2.

¹⁸⁰ M. Kucharski, *Rozwój systemu kredytowania gospodarki uspołecznionej w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1963, z. 1; tenże, *Rozwój systemu kredytowania gospodarki uspołecznionej w Polsce Ludowej*, tamże 1956, z. 3.

¹⁸¹ K. Piotrowska, *Kredyty bankowe udzielone ludności w Polsce w latach 1955—63*, „Wiadomości Statystyczne” 1965, z. 3.

¹⁸² E. Wieczorek, *System oszczędnościowy i kredytowanie ludności*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

¹⁸³ G. Ogryczak, *Rozwój form finansowania i kredytowania budownictwa inwestycyjnego*, „Finanse” 1964, z. 12.

¹⁸⁴ J. Dusza, *10-lecie kredytu rolnego w Polsce Ludowej*, „Poradnik-Informator GKS” 1954, z. 7.

¹⁸⁵ W. Machowski, *Drogi rozwoju kredytu rolnego w ubiegłym dwudziestoleciu*, „Wiadomości NBP” 1964, z. 7.

¹⁸⁶ T. Wyszomirski, *25 lat kredytowania indywidualnego rolnictwa*, „Finanse” 1969, z. 7.

¹⁸⁷ M. Mieszczankowski, *Finansowanie rozwoju rolnictwa*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

¹⁸⁸ Z. Kozłowski, *Kredyt rolny w Polsce burżuazyjnej i w Polsce Ludowej*, Warszawa 1955, s. 129. Ten sam autor ogłosił też artykuły: *Kredyt rolny w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1953, z. 1, 1953, z. 3.

Piotrowskiej-Hochfeldowej¹⁸⁹ miały na celu porównanie stosunków kredytowych na wsi przed i po wojnie. F. Danilczuk¹⁹⁰ przedstawił w obszernym studium ewolucję kredytu kontraktacyjnego w latach 1950—1970, A. Broda¹⁹¹ badał problemy kredytu w gospodarce chłopskiej w latach 1957—1967, a S. Cieślak¹⁹² kredytowanie tejże gospodarki od 1966 do 1970 r. Z. Skałuba¹⁹³ w kilku artykułach zajmował się kredytem dla wsi.

13. Finanse przedsiębiorstw i działów gospodarki narodowej. W kilku ostatnich latach nieco wzrosło zainteresowanie tą problematyką. Nadal jednak liczba publikacji historycznych nie odpowiada wadze zagadnienia finansów przedsiębiorstw w życiu gospodarczym kraju.

Pierwsze 10—15 lat rozwoju systemu finansowego i gospodarki finansowej przedsiębiorstw w Polsce Ludowej omówione zostało w kilku pracach¹⁹⁴. Dalejszymi dziejami tej problematyki, ze szczególnym uwzględnieniem lat 1958—1973 zajmował się T. Kierczyński¹⁹⁵, przy czym jego opracowania wyróżniały się syntetycznym podejściem. Obok rozpraw badających łącznie cały kompleks finansów przedsiębiorstw odrębne studia poświęcono akumulacji i jej podziałowi w przedsiębiorstwach uspołecznionych¹⁹⁶, finansowaniu środków obrotowych¹⁹⁷, finansowaniu inwestycji i kapitalnych remontów¹⁹⁸, rozwojowi systemów premiowych¹⁹⁹, problematyce funduszu zakładowego²⁰⁰ oraz ewolucji systemu finansowania przedsiębiorstw włókienniczych²⁰¹.

¹⁸⁹ K. Piotrowska-Hochfeld, *Stosunki kredytowe na wsi w Polsce burżuazyjnej i w Polsce Ludowej*, „*Ekonomista*” 1954, z. 4.

¹⁹⁰ F. Danilczuk, *Ewolucja kredytu kontraktacyjnego w Polsce Ludowej*, Warszawa 1973, s. 119, maszynopis powielany.

¹⁹¹ A. Broda, *Kredyt w gospodarstwach chłopskich 1957—1967*, Warszawa 1970, s. 49 XX.

¹⁹² S. Cieślak, *Kredytowanie gospodarki chłopskiej w latach 1966—1970 i wnioski na przyszłość*, „*Bank i Kredyt*” 1970, z. 9.

¹⁹³ Z. Skałuba, *Kredytowanie indywidualnego budownictwa ludności rolniczej w latach 1950—1961*, „*Biuletyn Instytutu Gospodarki Mieszkaniowej*” 1963, z. 1; tenże, *Długoterminowe kredyty budowlane dla wsi w latach 1966—70*, „*Bank i Kredyt*” 1971, z. 6; tenże, *Spółdzielcze kredyty na budownictwo wiejskie w latach 1966—70*, „*Trybuna Spółdzielcza*” 1971, z. 7—8.

¹⁹⁴ M. Weralski, *Rozwój systemu finansowego przedsiębiorstw państwowych w Polsce Ludowej*, „*Państwo i Prawo*” 1953, z. 8—9; S. Majewski, E. Winter, *System finansowy przedsiębiorstw państwowych w XV-lecie Polski Ludowej*, „*Finanse*” 1959, z. 7; B. Blass, *Rozwój systemu finansowego i gospodarki finansowej przedsiębiorstw państwowych*, [w:] *Finanse 1944—1960*.

¹⁹⁵ T. Kierczyński, *Ewolucja systemu ekonomiczno-finansowego przedsiębiorstw*, „*Studia Finansowe*” 1974, z. 16; tenże, *Rozwój systemu finansów przedsiębiorstw*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

¹⁹⁶ E. Winter, *Akumulacja finansowa w latach 1955—1960*, „*Finanse*” 1964, z. 7; N. Gajl, *Akumulacja i jej podział w przedsiębiorstwach uspołecznionych*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

¹⁹⁷ P. Sulmicki, *Finansowanie środków obrotowych*, [w:] *Finanse 1944—1960*; I. Choliński, *Finansowanie środków obrotowych*, [w:] *Finanse 1944—1974*.

¹⁹⁸ J. Boguszewski, Z. Fedorowicz, *Finansowanie inwestycji i kapitalnych remontów*, [w:] *Finanse 1944—1960*; R. Szarota, *Rozwój systemu finansowania inwestycji w dwudziestolecie*, „*Finanse*” 1964, z. 7; G. Ogryczak, *Rozwój form finansowania i kredytowania budownictwa inwestycyjnego*, „*Finanse*” 1964, z. 12; J. Boguszewski, *Finansowanie inwestycji i kapitalnych remontów*, [w:] *Finanse 1944—74*.

¹⁹⁹ B. Fick, *Rozwój systemów premiowych*, [w:] *Finanse 1944—1960*.

²⁰⁰ U. Wojciechowska, *Fundusz zakładowy*, [w:] *Finanse 1944—1960*.

²⁰¹ Z. Małeckie, *System finansowy przedsiębiorstw przemysłu włókienniczego w 20-lecie Polski Ludowej*, „*Przegląd Włókienniczy*” 1964, z. 7—8.

Osobna grupa prac zajmowała się finansami rolnictwa²⁰², ubezpieczeń gospodarczych²⁰³, ubezpieczeń społecznych²⁰⁴.

14. Wnioski. Chociaż ilościowy stan badań nad historią finansów Polski Ludowej wygląda dość okazale, to jednak przy bliższej analizie okazuje się, że brak szeregu zupełnie podstawowych opracowań. A więc po pierwsze — nie mamy żadnego systematycznego wykładu historii finansów traktowanych całościowo; po drugie — brak (poza nielicznymi wyjątkami) bardziej pogłębionych i opartych na źródłach archiwalnych monografii poszczególnych problemów i instytucji finansowych; po trzecie — nie dysponujemy monograficznymi opracowaniami dziejów finansów w poszczególnych okresach rozwoju kraju. Istniejące publikacje nie są w stanie wypełnić tej luki, gdyż w znacznej części pisane były nie w celu wszechstronnego oświetlenia przeszłości, ale dla uzasadnienia pewnych potrzeb bieżących, zmieniających się w zależności od momentu pisania artykułu. To nie jest zarzut wobec autorów, tylko stwierdzenie faktu. Tym bardziej jednak potrzebne są opracowania historyczne, które pozwoliłyby na weryfikację zasadności wielu głoszonych tez.

²⁰² M. Mieszczanowski, *Finansowanie rozwoju rolnictwa*, [w:] *Finanse 1944—1974*; M. Pietrewicz, *Finanse indywidualnych gospodarstw chłopskich i kótek rolniczych*, tamże.

²⁰³ A. Banasiński, *Finanse ubezpieczeń gospodarczych*, [w:] *Finanse 1944—1974*; E. Montalbetti, *Gospodarka finansowa Państwowego Zakładu Ubezpieczeń*, [w:] *Finanse 1944—60*.

²⁰⁴ Z. Radziejowski, *Finanse ubezpieczeń społecznych*, [w:] *Finanse 1944—1974*.